

բանասիրութեան⁽⁵¹⁾ իւրոյ, զի առեալ էր սակաւ⁽⁵²⁾ մի զճաշակ զխառնութեան Հոովմայեցւոցն⁽⁵³⁾։ Վասն որոյ իբրեւ զՆսու⁽⁵⁴⁾ Նաւեա⁽⁵⁵⁾ երթեալ լրտեսեաց զերկիր աւետեացն, այսինքն զճարտութիւն Հոովմայեցւոցն⁽⁵⁶⁾։ Եւ երբ ի նոցանէ պտուղ գեղեցիկ և ողկոյղ բարեհամ⁽⁵⁷⁾ լծակաւ բազում նեղութեամբ⁽⁵⁸⁾, զլիբոյգրեալ⁽⁵⁹⁾ այրն Աստուծոյ, զաէր Բարդղղիմէոս⁽⁶⁰⁾ և բնակեցոյց ի գեղս⁽⁶¹⁾ Քանա⁽⁶²⁾ ծառաւ լով⁽⁶³⁾ նմա իբրեւ մի⁽⁶⁴⁾ ի սրբոց⁽⁶⁵⁾։ Եւ ետ շինել զճրաշալի եկեղեցիս և զբնակութիւնս⁽⁶⁶⁾ բարեպաշտ⁽⁶⁷⁾ առն⁽⁶⁸⁾ պարոն Գորգա⁽⁶⁹⁾, առաջնորդի գեղջս քոնացոյ⁽⁷⁰⁾։ Եւ ոչ թաքոյց զայսպիսի դանձա վասն ինքեան միայն⁽⁷¹⁾, այլ զբազումս յորդորեաց ի միաբանութիւն սուրբ եկեղեցոյն⁽⁷²⁾ Հոովմայ⁽⁷³⁾ և քաջ⁽⁷⁴⁾ վարդապետութեան⁽⁷⁵⁾ նորա։ Եւ բերեալ զբնկերակիցս իւր, արար կեցորդ⁽⁷⁶⁾ այսմ մեծի բարութեանս։ Վասն որոյ աղաչեմք⁽⁷⁷⁾ յիշել⁽⁷⁸⁾ ի Տէր՝ սրտի մտօք։

En comparant ce colophon du Qarozgirq au « grand colophon en prose » que nous lisons dans le *Դատաստանաց Գիրք*, dans les traités de *Ջուանի Սնգիւսի*, dans le Missel de Qrna, dans l'*Առաքինութեանց Գիրք*, dans le *Մոլութեանց Գիրք*, dans les livres de philosophie, dans le « Livre Albert » (*Com-*

pendium theologiae veritatis) et dans les deux tomes de la Somme Théologique de S. Thomas d'Aquin, on remarquera que, dans le Qarozgirq, le traducteur Yakobos ne porte pas encore son titre de vardapet, qu'il n'y figure pas encore comme membre de l'ordre des Frères Prêcheurs, que le baron Gorg n'est pas encore accompagné de son épouse Էլթիկ (ou Ելթկին) et, finalement, que le colophon ne fait aucune mention de la donation du couvent de Qrna à l'ordre des Dominicains. Ces quatre notices, par ailleurs, reviennent constamment dans les colophons de Qrna jusqu'à l'an 1347. Et puisqu'on les trouve pour la première fois dans le colophon du *Դատաստանաց Գիրք*, dont la traduction date de la même année 1331, il semble assez probable que dans le cours de cette année 1331 Yakobos ait été promu à la dignité de vardapet et reçu dans l'ordre dominicain, que le baron Gorg s'est marié ou remarié avec la տիկին Ելթկին et que la donation du couvent de Qrna à l'ordre des Frères Prêcheurs ait eu lieu la même année. Cette donation d'ailleurs resta provisoirement sans conséquence et probablement même sans validité juridique, puisqu'elle n'avait pas été

formellement acceptée par le chapitre général des Dominicains. Au lieu de devenir un couvent dominicain, le monastère de la Sainte Mère de Dieu de Qrna allait devenir le premier centre administratif et intellectuel de la congrégation arménienne des *Միաբանողք*. Dans les colophons de la traduction de la Somme Théologique de S. Thomas d'Aquin (1344 et 1347) Յոհան Քոնեցի figure avec les deux titres d'*առաջնորդ* de ce monastère et de *վերախնամող Կարգիս Միաբանողաց*։

Relevons encore un passage dans le colophon du Qarozgirq qui pourrait facilement prêter à des équivoques. En traduisant ce livre, Yakobos s'est servi de ses connaissances de la langue persane, connaissances que l'évêque Barthélemy possédait également. Par « langue persane » on doit entendre dans ce contexte le « *pahlawî nu 'arab* », dialecte iranien qui contenait beaucoup d'arabismes et dont on se servait au 14e siècle dans la région de Մարաղա. C'est dans ce dialecte que Barthélemy de Podio a dû prêcher à ses ouailles de l'Azerbaïdjan. Cependant, il suffit de lire quelques sermons de cet évêque dans la traduction arménienne de Yakobos, pour se convaincre que ces sermons ont été traduits non pas du persan, mais du latin (*). La collaboration de l'auteur aura consisté probablement dans l'explication orale en « langue persane » de passage que Yakobos, qui alors n'était qu'un débutant dans la langue latine, n'arrivait pas à comprendre.

Prof MARC-ANTOINE
van den Oudenrijn O. P.
de l'Université de Fribourg (Suisse)

* Dans une étude sur les Sermons des Unités, que nous espérons pouvoir publier prochainement, nous en donnerons la preuve détaillée.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՃՇԴՈՒՄ ՍԸ

ՔԱՋՄԱՎԵՊԻ նախորդ թուին մէջ, Պրոֆ. Մալխասեանցի կողմէ լոյս ընծայուած Ամիրատովաթի « Օգուտ բժշկութեան » գործին մէջ գոյութիւն ունեցող կարգ մը սխալներու շարքին, խնդրոյ նիւթ ըրած էի այդ գրքին ձեռք գլխուն մէջ գոյութիւն ունեցող հետեւեալ պարբերութեան « Էլայոս ցեղ մն խուլինձ է որ պատմէ Աստուած օգնէ » մասին մեր մեծայարգ բանասէրին կողմէ տրուած բացատրութիւնը։

Արդարեւ, Պրոֆ. Մալխասեանց Էլայոս բառին մասին այսպէս կ'արտայայտուի « Որ պատմէ թէ Աստուած օգնէ, ուզում է ասել, թէ Էլայոս նշանակում է Աստուած օգնէ։ Նոյնը աւելի որոշ գրում է քիչ յետոյ « Էլայոս հելլենացոց բառովն է թէ յետոյ Աստուած օգնէ և որոյմի ասել կու լինայ »։ Սակայն այսպիսի բառ և այսպիսի նշանակութեամբ չկայ յունարէնում Bailly-ի բառարանում։ Այս հիւանդութիւնը յուսարէն կոչում է ileos, որ իսկապէս նշանակում է գալարումն։

« Լիտրէն էլ ֆրանսերէն ileus բառի ծագումը դնում է այս յունարէն բառից։ Բայց Ամիրատովաթ առանց որ և է հիմք ունենալու հարկաւ չէր կարող այսպիսի սխալ ստուգարանութիւն անել։ Հիմքն էլ երեւում է։ Նոյն այս հիւանդութիւնը իտալերէն-լատիներէն կոչում է նաեւ miserere, որ նշանակում է, « ողորմեա ինձ »։ Իբրեւ ենթադրութիւն կարծում ենք, որ յունարէն ileos-ը աղաւաղելով կամ զիտմամբ ձեւափոխուելով, դարձել է « էլ-ալոս », որի առաջին մասում տեսնում է « էլ » որ երբայացիներէն նշանակում է Աստուած, (երկրորդ մասը չենք հասկանում)։ Եթէ ճիշդ լինի այս ենթա-

51. Z: — հանն,
52. Z: զսակաւ,
53. Y: Հոովմ—, AZ: Հոովմ—,
54. YZ: Յնսու,
55. YZ: Նաւեայ,
56. Y: Հոովմոցս, Z: Հոովմայեցւոցն,
57. Y: հանն,
58. Z: զվերոգրեալ,
59. Y: Բարդղղ—, AZ: Բարդղղ—,
60. A: զեօզս, Z: զիւզս,
61. AYZ: Քանայ,
62. AYZ: ծառայելով,
63. Y: զմի,
64. AZ: սրբոցն,

65. Y om: և զբնակութիւնս,
66. AZ: բարեպաշտ, Y: պարեպաշտ,
67. Y add: Աստուծոյ,
68. AZ: Գէորգ,
69. A: Քոնայ, Y: Քոնայոյ, Z: Քոնոյ,
70. Y: միայն վ. ի.
71. YZ: — առն,
72. Z: Հոովմայ,
73. Y: տնականի,
74. Y: — իւն,
75. Y: կցորդ,
76. Y: — չեմ,
77. Y om:

դրութիւնը՝ այդ դէպքում « Հեղինակաց » բառը պէտք է համարուի սխալ գործածուած, փոխանակ՝ « հերքայեցոց » :

Ինձ համար հարցական թուած էր Պրոֆ. Մալխասեանցի այս բացատրութիւնը ու վերապահօրէն արտայայտուած էի այս մասին, լեզուագիտական տեսակէտով ի վիճակի չըլլալով որոշ գաղափար մը յայտնել :

Սակայն, հետագային կատարած պըրպտուսներս ու մասնաւորաբար յոյն բարեկամ բժիշկներու կողմէ տրուած լեզուաբանական լուսաբանութիւնները, թոյլ կու տան ինձ ներկայիս հաստատելու թէ բոլորովին անհիմն է Պրոֆ. Մալխասեանցի կողմէ « էլայոս » բառին երբայերէնով բացատրելու փորձը :

Պրանսերէն iléus գիտական բառը — որ կը նշանակէ բարակ աղիքին ճամբուն գոցուելուն հետեւանքով, անոր պարու նակութեան դուրս արտաքսութիւն անհնար դառնալը — ժողովրդական բարբառով co-lique de miserere կամ colique de miséréré ալ կը կոչուի, որ պարզապէս փոխառութիւն մըն է լատիներէնի համապատասխան miserere կոչումէն :

Պրոֆ. Մալխասեանցի ըսածին պէս, լատիներէնի մէջ miserere կը նշանակէ « տէրը ողորմի » . այդպէս կոչած են այդ հիւանդութիւնը, նկատի ունենալով, որ հին ատենները — վիրաբուժական գործողութիւններու չգոյութեան պատճառով — անհնար էր հիւանդը ազատել, ու փրկութեան միակ յոյսը՝ Աստուծոյ ողորմութենէն կարելի էր աւելակել : Պրանսացիները miserere-ի առջեւ colique բառն ալ աւելցուցած են, որ խիթ կը նշանակէ և հիւանդութեան գլխաւոր ախտանշաններէն մին կը կազմէ :

Արդ, եթէ ուշի ուշով քննելու ըլլանք Ամիրտովլաթի կողմէ այս հիւանդութեան նուիրուած վերնագիրը « էլայոս ցեղ մի խուլինն է, որ պատմէ Աստուած օգնէ » կը տեսնենք թէ մեր բժշկապետն ալ խիթ

բառը գործածած է, իր արաբական « խուլինն » աստութիւնովը :

Կը մնայ բացատրել թէ ինչ է « էլայոս » բառին նշանակութիւնը և ուրիշ ծագում առած է : Մեր բժշկապետը այդ մասին ալ յստակօրէն պէտք եղած լուսաբանութիւն տուած է, յայտարարելով թէ « էլայոս » հելլենացոց բառովն Աստուած օգնէ և ողորմի կու լինայ » :

Ինչպէս որ տեսանք, ըստ Պրոֆ. Մալխասեանցի, յունարէնի մէջ iléus-ը երբեք այդ իմաստը չունի : Արդ, կ'արժէ ճշդել թէ մեր յարգելի բանասէրին այս յայտարարութիւնը ինչ աստիճանի վաւերական է :

Յունարէնի մէջ կայ էլէոս բայը, որը ողորմի կը նշանակէ, և « էլէոս » բառը, որ ողորմութիւն կը նշանակէ : Եթէ բաղդատութեան դնենք Քրանսերէն iléus բառը յունարէն էլէոս-ին հետ, աւելայայտելի կ'ըլլայ որ Քրանսերէնը յունարէնէն սերած է և իմաստի տեսակէտով ալ լիովին կը համապատասխանէ լատիներէն miserere կոչութեան : Այս պարագան որոշ չափով կ'արդարացնէ Ամիրտովլաթի տուած բացատրութիւնը :

Ամիրտովլաթի յայտարարութեան մասին յայտնած վերապահութիւնս, ոչ թէ հարցին խորքին հետ կապ ունի, այլ պարզապէս « էլէոս » բառին՝ մեր բժշկապետին գրչին տակ՝ « էլայոսի » ձեւափոխուելուն :

Երբ նկատի ունենանք, որ Ամիրտովլաթի գրութիւններուն մէջ յունարէն բառերը և յատուկ անունները վերջին աստիճան ազաւազուած են, ներքի կ'ըլլայ ենթադրել թէ այդ բառն ալ նոյն ճակատագրին ենթարկուած է, ուղղակի իր կողմէն, կամ ընդօրինակողներուն ձեռքով :

Հաւանական է որ « էլէոս » ի օ գիրը աւելի վերածուած ըլլայ, ինչպէս որ սովորութիւն էր այդ դարուն ու այսպէս ծնունդ առած ըլլայ « էլաւոս », ձեւը, որը ազաւազուած մ'ըլլալով հանդերձ,

աւելայայտի կերպով կը պահէ իր խնամական կապը յունական բնագրին հետ :

Վերջին կէտ մը եւս կը մնայ լուսաբանութեան արժանի : Պրոֆ. Մալխասեանց, այս հաստատման մէջ գործածուած « հելլենացի » բառին գոյութիւնը նկատի ունենալով, կը խորհի թէ այդ գլուխը Ամիրտովլաթի գրչէն չէ ելած, այլ ուրիշ մէկու մը կողմէ ներմուծուած է : Արդարեւ, Ամիրտովլաթ բացի այս պարագայէն, ոչ մէկ ատեն « հելլէն » բառը չէ գործածած, այլ հոռոմ կամ յոյն կոչուած թիւները կը գործածէ, բայց կը խորհիմ, թէ միայն այս կէտին վրայ յենլով, կարելի չէ բացարձակ եզրակացութեան մը յանգրի :

Տոքթ. Պ. ՄԻՍԱԲԵԱՆ

ՓՈԹՈՐԻԿՆ Ա.ՃԱ

Ժամ մ'է արդէն, ամպին տակ մոայլ սքողուած է Արեւն ոսկի, բաշխէ կեանքի և լոյսի .
Ու երկիրս այս՝ հըսկայ անդունդ մ'ուր խղղուած կը հեւայ լոյսն՝ ալիքին տակ խաւարի... :
Հորիզոնէն փայլակ մ'յայտնար կը պատուէ Մութին խաւերն ահաւոր,
Ու ծուէն մը նուրբ ճառագայթի՝ լոյս կու տայ Պահ մը սեւին մէջ տառապող իրերուն :
Լաւհառաչ կը խարշափէ մայր բարտին
Ու տքատիան ծաղիկներն իր կը թօթուէ .
Ու պըտուաքում մը տերեւի և հողի
Շըրջան կ'ընէ օդին մէջ...
Եւ հոգիները շնչասպառ, ահաբեկ
Կը սպասեն պիլիկ՝ այդ անձանթ գալիքին :

Ու փոթորիկն ահա, աւեր ու սարսափ
Իր յորձանքին մէջ սեղմած՝
Չորս ոլորտէն կը բարձրանայ մոլեգին...
Սանձակոտոր կ'արշաւէ
Ջերդ վիշապ մ'իւր կըլափին մէջ մանրելով
Թուփեր, ծառեր և մայրիկներ բարձրաբերձ :
Ու ճըշելով ողբաձայն
ձեղքին մէջէն դրան, պատի,
Շան մը նըման ոռնալով
Ու դեւի պէս սուլելով
Կ'անցնի, կ'երթայ անարգել... :
Հարուածին տակ ահեղ կըրքին՝ կը հեծեն
Տարրերն համայն ու կու լան :

Մշուշ մ'անձրեւի տեղտարափ
Կը թանձրանայ օդն ի վեր,
Մեր աչքերէն կորզելով լոյսն այդ աղօտ՝
Որ զատելու կ'օգնէր զոհերն աւերին :
Արդ, մեծ քառս մ'է երկիրն...
Աղմուկ, ժըխոր, ճարձատիւն
Ամենուստեք կը զայրանան անդադար :
Ձեռքերն անգոր են հէք մարդուն՝ վտանգին դէմ,
Որ ալ սաստիկ կը դառնայ :

Ու յորձանքն մ'ալ ահա նոր, դեռ աւելի
Վայրագ, անգուսպ, որ կը շաչէ անողոք :
Պաղատանքի անփոյթ քամին՝ հեզաբար
Կը վազէ նոր թափով, հարուած առ հարուած
Խորտակելով իր անցքին վրայ նոր հիւղեր՝
Ապաստաններ խեղճերու :
Կ'անցնի անփոյթ՝ արտերէն,
Կ'անցնի կողէն բըլբուլներու դալարեայ, —
Կ'անցնի քըրքիջն ու ծիծաղ իր շըրթուքին —,
Ուր հակած են ճակատներ
Հեղու քըրտիքն ապագայի ոսկեծիլ .
Եւ կ'երթայ հուսկ բախելու
Լեռներու յաղթ կուրծքին դէմ :

Ու վերստին դարձ մը վայրագ՝ լեռներէն,
Նորոգուած թարմ ուժերով,
Եւ վրէժով լի իր պարտւած ամօթին... :
Մրրիկն անգուսպ կը զայրանայ փըրփրադէզ .
Երկրի ընդերքն ամբարուած
Կարծես դարու մ'հորձքը թունոտ, ոխակալ՝
Իր կապանքէն ձերբազատ՝
Տուներն հիմա իրենց հիմէն կը սարսէ,
Ու տանիքներ փըշըրւած՝
Վար կը թափին զահալէժ :
Տիեզերքին կազմը կարծես կը լուծուի
Ու մօտալուտ է կատարածն ահաւոր,
Որուն դժնէ սարսափէն
Կը զոփայ մարդն իբրեւ տերեւ դալկահար :

Այդ դիւաշունչ բախումին մէջ ուժերու
Կը լսեմ վարէն զանգակին լացը տըխուր
Որ կը հայցէ զըթութիւն .
Կը բաբախէ անոր մէջ սիրտը մարդուն :
Ղօղանջն այդ սհ, հեծկըլտուն,
Ինձ կը թըւի մահամբձի ճիշն յետին,
Որ կը փարի յաւիտեանէն զինք բաժնող
Մէկ վայրկեանին... կեանքն է այնքան սիրելի :

Վաղն երբ ծաղիկ կապոյտին վրայ հոգեթով՝
Արեւն ոսկի, բաշխէ կեանքի և լոյսի,
Անոր մէկ քաղցր ժպիտին մէջ կենսայորդ՝
Պիտի մոռնան հէք մարդիկ
Խուլ տառապանքն Աղէտին :

Հ. Մ. Ճ.

Ս. Զեմնով, 9 Յուլիս 1944